

ה"אביב" של המזרחנים עידן העימותים הארוכים

הפגנה נגד אסד, ינואר 2012 | בכל הנוגע
לאחריות לחיזוי מגמות במזרח התיכון נהוג לחלק
את הקהילה המזרחנית לשניים - בעיקר על בסיס
פונקציונלי: המחקר העיוני, "הטהור", באקדמיה
והמחקר השימושי בגופי הממסד - בעיקר גופי
המודיעין וההערכה

סא"ל (מיל') ד"ר אוריה פורמן
מרצה במחלקה ללימודי האסלאם
והמזרח התיכון באוניברסיטה
העברית בירושלים

ההפתעה שחולל "האביב הערבי" בקרב קהילת המזרחנות בישראל הציפה שוב את המתח המובנה שבין שתי תת-התרבויות שמהן מורכבת הקהילה הזאת: המזרחנות האקדמית והממסד המודיעיני. המאמר מתחקה אחר גורמיו של המתח הזה ומסביר מדוע יקשה להופכו למתח בונה בעבור שתיהן

מבוא: סלטות ושאלות

המזרח התיכון משתנה. זו לא הפעם הראשונה שזה קורה במאה ויותר השנים האחרונות: הוא השתנה עם הופעת המדינות החדשות לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם הקמת משטרי המהפכה הצבאיים בשנות ה-50 וה-60 של המאה הקודמת, עם התאזרחותם, עם השינוי ביחס לסכסוך עם ישראל, עם ירידת הלאומיות החילונית ועליית האסלאם, עם הריק הרעיוני שפוקד את העולם הערבי מאז תום מאבק האידיאולוגיות בעולם ועכשיו, כשמתברר שאת הריק הזה אצל בני המעמד הבינוני מהדור הנוכחי מילאו הדחף והרעיון של מסוגלות, מעין Yes, we can מזרח תיכוני.

השינוי הזה הוא רעידת אדמה אזורית ולא פחות מזה - יום כיפורים מקצועי בעבור מי שעוקב אחר המתרחש במזרח התיכון. כצפוי - וזה חוזר על עצמו כל אימת שדעת הקהל והקהילה המקצועית ניצבות נוכח הפרכה של הנחות הרווחות בהן בנוגע למציאות - צצות ועולות שתי שאלות מתסכלות עיקריות: האם ניתן היה לצפות מראש את אשר קורה ועל מי מוטל לחזות את האירועים האלה?

בלי להיכנס כאן לעומקה של סוגיית החיזוי של ההפתעות האסטרטגיות, אטען רק כי הגם שזו לא מלאכה קלה, הרי שבניגוד לסברה הרווחת בגופי ההערכה, אפשר לזהות תהליכי מעמקים (תרבותיים, חברתיים, רעיוניים) בחברה מסוימת דווקא משום שלרשות החוקר עומדים שני יתרונות בהקשר הזה: הראשון, הם מתנהלים לאורך זמן, והשני - הם עושים זאת ב"חתימה גבוהה".

האתגר הוא לאתר את ה"חתימה" הזאת. זה כמובן לא פותר את כל הבעיות בהקשר הזה; זה גם לא פותר את החוקר מהמחויבות לנהל מחקר ראוי. מעבר לכך, קשה מאוד לחזות מראש את התרחשות ביטוייהם ה"עיליים" של אותם התהליכים, קרי את האירועים ה"מצביים" הנובעים מהם, משום שאין לכך פרספקטיבה וכלים יעילים. ולבסוף, בלתי אפשרי כמעט לחזות מראש את עיתוי התרחשותם.

זה עשרות שנים מתמודדת החברה המודרנית עם סוגיית ההפתעה. אירועים רבי רושם ורבי משמעות שימשו מקרי מבחן לאין-ספור מחקרים בנושא, ולמרות הכול טרם נמצאה הנוסחה המאפשרת לחזות מראש התרחשויות שהמחולל שלהן הוא האדם. ככל שניתן לחשוב על זה היום, ספק אם נוסחה כזאת תימצא אי פעם. בני אדם מצליחים להפתיע זה את זה משום שהם רחוקים מרחק שנות אור מהיכולת לדעת או להבין את כל מה שניתן על עצמם, ולכן הם גם רחוקים מאוד מהיכולת לחזות מראש את מהלכיהם. אם תבוא

יום אחד ישועה בעניין הזה - מקורה יהיה במדעי האדם ולא במדע המדינה, ביחסים בין-לאומיים או בלימודים אזוריים כלשהם העוסקים רבות בניסיון לפענח את סוד הסוגיה המרתקת הזאת. האם משמעות הדבר היא שאנו - החברה הישראלית, החוקרים באקדמיה, מעריכי המודיעין - פטורים מלשאל את השאלות בנוגע לאפשרות התרחשותם של אירועים ופטורים מלהעריך את סבירות התרחשותם? לא. בוודאי שלא. קודם כול משום שזה מעניין, שנית משום שצריך את זה ולבסוף, וגם זה חשוב, משום שלא פעם אנחנו גם... מצליחים.¹

המודיעין צריך אפוא להמשיך בעבודתו, כי תפקידו לספק התרעה או להעריך את מגמות ההמשך לאחר מעשה; החוגים האקדמיים העוסקים בחקר המזרח התיכון בן זמננו צריכים להמשיך בעיסוקם כי זה מעניין אותם; הציבור צריך להמשיך להתעניין באזור כי זה חשוב מבחינה לאומית ותרבותית. וכך אכן קורה.

בהקשר הזה של שאלת האחריות לחיזוי נהוג לחלק את הקהילה המזרחנית המקצועית לשניים - בעיקר על בסיס פונקציונלי: המחקר העיוני, "הטהור", באקדמיה והמחקר השימושי בגופי הממסד (בעיקר גופי המודיעין וההערכה). ה"מזרחנות" הראשונה (יש הסולדים מעצם השימוש במונח הזה המזוהה אצלם עם ה"אוריינטליזם" של אדוארד סעיד) אמונה על מה שמעניין את אנשיה בהיותם חוקרים אינדיבידואלים; השנייה אמונה על מתן הערכה והתרעה לתהליך קבלת ההחלטות בישראל בכל הקשור לסביבתה האסטרטגית - התרעה לא רק מפני מלחמה אלא גם בנוגע להזדמנויות מדיניות.

הוויכוח הישן בשאלה של מי האחריות למנוע הפתעות, שפרץ שוב באחרונה בין ה"מזרחנויות", מתנהל בדרך כלל במתכונת של מונולוג: מסיבות שונות נשמע בעיקר קולם של אנשי אקדמיה המכוננים בכל פעם מחדש את "חלוקת העבודה" שבינם לבין מומחי המזרח התיכון, העובדים בגופי ההערכה והמודיעין, ומדגישים את המחיצות ביניהם. כמו בתגובה פבלובית, כל אימת שמתרחש שינוי היסטורי במזרח התיכון - ובוודאי אם הוא מתרחש בהפתעה - צץ ועולה צורך קיומי כמעט של אנשי האקדמיה לבדל את עצמם מעמיתיהם בממסד הביטחוני. מעטים מאנשי האקדמיה יטענו ליכולת אקדמית בתחום החיזוי, ואם הם יטענו ליכולת כזאת - אז הם יקשרו אותה לזיהוי תהליכי עומק היסטוריים. אנשי הממסד, שבנוגע לייעודם למנוע הפתעות אין ויכוח, אינם מוטרדים מהסוגיה של חלוקת התפקידים ושל היחסים עם עמיתיהם מהאקדמיה, אבל

מקפידים לשמור על גדר גבול (של שלום) עימם.

הבעיה העיקרית טמונה בכך שהחלוקה הפונקציונלית הזאת, שהיא מוצדקת ונכונה כשלעצמה, מתנהלת גם על יסוד הנחות ושיקולים מוטעים עד כדי יצירת תת-תרבויות מזרחניות. המפגש ביניהן (יהיו שיאמרו שמוגזם להשתמש במונח "התנגשות") הוא פגום ומלווה בביטויים מקוממים. ביסודו של דבר, הביטויים האלה הם שהניעו אותי לחשוב ולכתוב על הנושא. מתברר שאי-נחת ממשוה יכול להפוך לעניין אינטלקטואלי.

שאלה אחרת המעסיקה את המזרחנים באקדמיה בנסיבות היסטוריות שכאלה ומחוללת ויכוח שעיקרו פנימי היא: האם מוטלת עליהם אחריות ציבורית פרשנית בנוגע לאירועים. הדעות בשאלה הזאת חלוקות באופן קוטבי, כפי שהתברר בכנס האחרון של האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון (מאי 2011), והן חושפות שתי תת-תרבויות מזרחניות לעניין הזה באקדמיה: את האחת ייצג פרופ' ישראל גרשוני מאוניברסיטת תל-אביב שדחה מכל וכל ייחוס תפקיד כלשהו למזרחנות האקדמית זולת המשך של יצירת דעת טהורה.² את האחרת ייצגו הפרופסורים אלי פודה מהאוניברסיטה העברית ודודר זאבי מאוניברסיטת באר-שבע שמנו סדרה של סיבות התומכות במתן תפקיד פרשני למומחי האקדמיה - אך מתוך הכרה במגבלות המסגרת ובהגדרתה המדויקת.

האם מוטלת על המזרחנים באקדמיה אחריות ציבורית פרשנית בנוגע לאירועים? הדעות בשאלה הזאת חלוקות באופן קוטבי

אני מסכים מאוד עם פודה שהגדיר את עצמו ואת חבריו "מתווכי ידע לחברה",³ ועם זאבי שהצביע על הצורך לעקוב אחר תהליכים בני זמננו, להוכיח את המשמעות העכשווית של ההיסטוריה (היום יותר מאי פעם על רקע "הסיכול הממוקד" שנעשה למדעי הרוח) ולהציג בזירה הציבורית את ההקשרים הרחבים ואת ממדי העומק של המתרחש לנגד עינינו בעולם הערבי.⁴

מכלל הנאמר לעיל עולות שאלות מעניינות בנוגע לדימוי העצמי ולראיית האחר בשתי תרבויות המזרחנות (האקדמית והממסדית) כפי שנחשפים בוויכוחים האלה. אלה מתעוררים כל אימת ששינוי באזור מעמיד במבחן את האגו המקצועי שלהן.

הנחות של אנשי אקדמיה הנובעות מראיית ה"אני" וה"אחר" המודיעיני

הנה דוגמה החושפת בצורה בוטה, אם כי במידה רבה גם מייצגת, כמה מההנחות של מזרחנים אנשי אקדמיה בנוגע לעצמם ולמקביליהם בממסד. במאמר "לא כל המזרחנים גזענים" אומרים

הפרופסורים חגי רם ויורם מיטל מאוניברסיטת בן-גוריון שהעילה לכתיבתו היא טענות על "כישלונה של המזרחנות האקדמית בישראל בחיזוי האירועים הדרמטיים" במזרח התיכון (מה שמכונה "האביב הערבי" 2011) בשל תפיסות מיושנות וראייה צרה הנגזרת מהאינטרסים של הממסד.

הטענות האלה עוררו אי-נחת אצל שני הפרופסורים האלה, והם מיהרו "לערוך הבחנה ברורה בין חוקרות וחוקרים של המזרח התיכון לבין עמיתיהם 'הביטחוניסטים', המזרחנים-מטעם [כך]". לאחר שבידלו את עצמם, מדביקים שני הפרופסורים את ההאשמות האלה לאחרים: "לדאבון לב", הם טוענים, המזרחנים-מטעם "לוקים תכופות ביחס פטרוני, שלא לומר גזעני, כלפי חברות ערביות, וכאילו לא די בכך, הם משתפים פעולה... עם הממסד... ומפירים בבוטות את הגבולות החוצצים בין האקדמיה למוסדות המדינה. אותם מזרחנים בוגדים למעשה בתפקידם כאנשי רוח... הטענות שמעלים הביטחוניסטים משרישות בשיח הציבורי את מיתוס 'העריצות המזרחית' האוריינטליסטי ומלבות את האסלאמופוביה...".⁵ הנה החיבור בין הידע לכוח לפי רם ומיטל. אין יותר "אדוארד סעיד" מזה.

את עצמם מגדירים אנשי האקדמיה האלה "אנטיזאה של המזרחן הממסדי": הם אלה ש"עוסקים במחקר אקדמי לשמו הבוחן חברות מוסלמיות תוך כדי שימת לב למורכבותן ולעושרן ההיסטורי, התרבותי והחברתי". הם נציגיו של דור המשוחרר מכבלים מוסדיים ורעיוניים המנחים עדיין את הביטחוניסטים; הם זן של חוקרים "שעל פי תפיסתם ויושרם האקדמי, מטרתם העיקרית היא העמקת הידע... כשלעצמו, בלי לרתום אותו לצרכיה האתנוצנטריים של ישראל...".⁶

באופן דומה התייחסו הפרופסורים גרשוני וזנד (ב-2003) ופרופסור אהוד טולדנו (ב-2007) לשתי תת-תרבויות מזרחניות: האחת, האקדמית, שעברה תהליכי "דה-אוריינטליזציה", התנתקה מנסיבות מהותניות ומאמצת דרכי הסבר "יעילות", המבוססות על התפיסה שהערבי או המוסלמי הם רציונלים ושיש לבחון את ההיסטוריה שלהם על רקע הקשרי מציאות ונסיבות משתנים.

מנגד הם תיארו יישות מזרחנית עלומה, אוריינטליסטית ומהותנית הפעילה "בזירה התרבותית הכללית" וב"עולם ההכרעות הפוליטי". טולדנו דיבר על "קבוצת מזרחנים מהותניים", "אוריינטליסטים מובהקים", המפיצים "איכות נמוכה של הבנת האחר" בקרב מקבלי ההחלטות ובציבור הרחב, במערב ובישראל, ואינם תורמים לאיכות קבלת ההחלטות בענייני המזרח התיכון "בארצנו".⁷ גרשוני וזנד טענו כי "הנה בזירה התרבותית הכללית ובמקביל לכך בעולם ההכרעות הפוליטי האוריינטליזם לא רק חי וקיים אלא אף נדמה שהייתה לו עדנה מחודשת מאז מלחמת המפרץ".⁸

לא ברור מי אלה בדיוק "המזרחנים המהותניים" או סוכני האוריינטליזם הפועלים "בזירה התרבותית הכללית" ובקרב מקבלי ההחלטות, אך קשה להימלט מהרושם שכוונת הכותבים היא גם, ואולי בעיקר, למזרחני הממסד בקהילת המודיעין. כך, אפוא, לפי מזרחני האקדמיה, בין שתי המזרחניות האלה

קהילת המזרחנים בישראל מפוצלת בין המחקר העיוני באקדמיה למחקר השימושי בגופי הממסד | רצוי ששתי הקהילות ישתפו פעולה למען האינטרס הלאומי הכללי, זה הביטחוני-קיומי וזה התרבותי-מדעי, ויקימו מכון דו־תכליתי לחקר החברה, הכלכלה והמחשבה במזרח התיכון

האקדמיה (לא לכולם) משום שבמקום הגיאוגרפי שבו שוכנת ישראל ולאור המעורבות הרגשית של רבים בחוויה הישראלית, היעד הטהור של הדעת נראה לעיתים פחות רלוונטי בצל דילמות לאומיות קיומיות שקשה להישאר אדיש כלפיהן. זאת לפחות עד להשתררות מחודשת, זמנית, של מראית עין של נורמליות.

להשערות האלה בעניין אי־הנחת וסיבותיה אני מגיע מניסיון לפענח את תעלומת המתאם שבין עיתוי התחדשותם של הדיונים האלה לבין עיתות של שינויים דרמטיים במזרח התיכון או לעלייתו המחודשת של הוויכוח הפוליטי בשאלות קרדינליות שמעסיקות את החברה הישראלית (ואינן נידונות במאמר הזה).

ההנחות העיקריות המשתמעות מטיעוני המזרחנים שבאקדמיה בנוגע לפערים שבינם ולבין מזרחני הממסד הן כדלקמן:

1. לאקדמיה יש ייעוד אחד טהור - יצירת הדעת.
2. [עם זאת יש הטוענים כי] בשל הידע העמוק והנרחב שלנו מוטלת עלינו אחריות לפרש את המציאות בעבור הציבור. זה חשוב כדי לצמצם את הבורות ולשפר את האיכות של תהליך קבלת ההחלטות בישראל.
3. הניתוח וההערכה המודיעיניים אינם בגדר עיסוק מדעי שכן הם נעדרים פרספקטיבה היסטורית ותרבותית, מיושנים בגישותיהם (אוריינטליסטיות ומהותניות) ומוכווני אינטרסים של המדינה.
4. החציצה בין עולם האקדמיה באוניברסיטאות לבין עולם המחקר השימושי והממסד היא טבעית והכרחית.

צריכה להתקיים "חציצה" ו"הבחנה" ברורה וחדה, אך כזו שאינה מתקיימת באותו מישור שווה ערכים כי אם במצג היררכי שבין מזרחנות נעלה למזרחנות נחותה: ממעל מזרחנות מדעית, מחקרית טהורה, מעמיקה, פתוחה, נטולת פניות, הומניסטית, מרחיבת דעת שנמצאת באקדמיה. מלמטה, בעמדת שפל, מצויה המזרחנות הממסדית שעולמה צר ושטוח, והיא גזענית, אוריינטליסטית ואנכרוניסטית. הדוגמאות האלה מייצגות למדי השקפות הרווחות בחוגים אקדמיים מסוימים, וחובה עליי לומר: לחלוטין לא מייצגות אחרים.⁹

ממה נובע המונוולוג האנטי־ממסדי הזה שמבטא גישה סטריאוטיפית נחרצת כל כך היוצרת היררכיה של טובים ורעים; ממש התנגשות בין שתי תרבויות של מזרחנות?¹⁰ קריאת התגר הפנים־מזרחנית הזאת - לא פחות משהיא משקפת דאגה כנה לדיסציפלינה, היא משקפת אי־נחת אישי ומקצועי של המשמיעים אותה. חלק ממנה מבצבץ גם בוויכוח בשאלת האחריות הפרשנית בפני הציבור. זו לא רק האחריות שנידונה כאן; בין השורות נידונה גם שאלת הרלוונטיות.

הדיון בחלוקת התפקידים הוא בעצם דיון בשאלת הרלוונטיות; בשאלה מהי המשמעות האישית והמקצועית "שלי" בעיסוקי בענייני המזרח התיכון. הסוגיה הזאת פחות מטרידה את מזרחני הממסד משום שאין ויכוח בנוגע למשמעות ולרלוונטיות של תפקידם (הוויכוח העיקרי בעניינם ניטש בדרך כלל בשאלה עד כמה הם מצליחים בו). נכון להעריך ששאלת הרלוונטיות מציקה לאנשי

ההחלטות לא יכולים להעניק "השראה" לעיצוב תוצרי המחקר. לחוקר המודיעין יש בעניין הזה אוטונומיה מלאה ואחריות בלעדית. לכן אם מתקיים תהליך חשיבה וחקירה שבמהלכו נוצר ידע משמעותי חדש, אין באמת חשיבות לאינטרס שדחף ליצירתו - סקרנות טהורה או צורך (ויהיה זה צורך אסטרטגי או אפילו מניע פוליטי). בכל מקרה, הידע ותהליך יצירתו צריכים לעמוד לביקורת מדעית. לא כל התוצרים של עבודת המודיעין יוצרים דעת כזאת, אך תוצרים רבים אכן יוצרים ידע שיכול לעמוד בכל ביקורת מדעית.

לחקר המציאות המתהווה יש קסם מיוחד משום ההתמודדות האינטלקטואלית המיוחדת הנדרשת לשם כך, וככל סוג אחר של חקירה הוא דורש בסיס אמפירי, שיטות מחקר מתקדמות, העלאת השערות והסקת מסקנות. עם זאת מרחב הטעות גדול כאן יותר, וכך גם מחירה.

חקר המציאות בהתפתחותה אינו נחלת המודיעין בלבד. הוא קיים ופורח מתוך סקרנות, תחושת התועלת ואף השליחות גם בחוגים ליחסים בין-לאומיים ולמדעי המדינה, במכוני מחקר ללימודים אזוריים (כמו מרכז דיין), במחלקות ללימודי ביטחון ואסטרטגיה, בחוגים ללימודי תרבות ואנתרופולוגיה, כלכלה, פילוסופיה ועוד. בחוגים האלה נדיר לשמוע את הטענה שהעיסוק בהווה הוא פעילות חוץ-מדעית.

קל יותר לייצר ידע חדש מתוך פרספקטיבה רחבה שמתווה את גבולות "המעבדה". זה לא אומר שהיעדר פרספקטיבה בחקר המציאות המתהווה מונע את יצירתו. הפרספקטיבה גם לא לגמרי נעדרת; חלק ממנה קיים. בלימודי החינוך מכנים אותו "ידע קודם" שהתחברות אליו היא חיונית לשם יצירת ידע חדש.

לטענת אנשי האקדמיה בנוגע לקיום אוריינטליזם ומהותנות בסביבת מקבלי ההחלטות (והציבור הרחב) יש על מה להתבסס, אך היא גורפת מדי: הייעוד הביטחוני, האינטרס הממלכתי ואפילו ההיררכיה אינם חורצים עוד את גורלם של הדיונים ושל העבודות שנכתבות בגופי ההערכה בממסד הביטחוני לסגירות מחשבתית ולהנחיה קונספטואלית. מערכת הביטחון הישראלית היא אחד המקומות הפתוחים ביותר כיום לחשיבה יצירתית וביקורתית, לאתגור תפיסות, לדיון חופשי ולערעור מתמיד של סכמות ידע. זה לא מקום של אחידות מחשבה בחאקי; זה לא מקום אידיאלי בעבור גישות אוריינטליסטיות, צרות וגזעניות; ההפך הוא הנכון.

שנים רבות מתחנכים מזרחני הממסד באקדמיה בהשראת הגישות האנטי-אוריינטליסטיות והאנטי-מהותניות אצל מוריהם טולדנו, גרשוני וגדולי הדור האחרים (ולא בצניניות), והם מביאים את זה למקומות עבודתם. שום דבר לא יכול לגרום להם לסגת לראיית אחר אחרת, צרת אופקים, קפואה ואנכרוניסטיות. אם יש טענה כזאת לאנשי האקדמיה היא אומרת דרשני גם בנוגע למסר העובר בהרצאותיהם. ולבסוף, למרות הכול, יש עדיין ביטוי לגישות מיושנות, אבל הוא מופיע לא רק מחוץ לאקדמיה אלא גם אצל חלק מהמרצים, בתוככי מבצרה של המזרחנות המתקדמת החדשה.

אשר להנחה הרביעית בדבר הגבולות החוצצים בין עבודת האקדמיה לעבודת הממסד, גם כאן אפשר לטעון את הטענות

אשר להנחה הראשונה של חסידי ייחוד הדעת האקדמית - אין לקבל עמדה המבודדת את החוקר במגדל השן ומצמצמת את כל ייעודו ליצירת הדעת הטהורה בלבד. כבר אמרו לפניי (ואני לגמרי מסכים) שדעת אשר נוצרת רק מדחף הסקרנות ללא הקשר חברתי, ללא זיקה אל עקרון התועלת, שאינה מתווכת את עצמה לחברה כדי להשפיע בה ולעצב את עמדותיה; דעת שנוצרת רק לשם עצמה - היא חסרת משמעות. היא בחזקת אמירה (נכונה ומועילה ככל שתהיה) שנאמרה ברוח.¹¹ בעניין הזה דומה הוויכוח כאן לוויכוח בין התיאורטיקנים לאנשי המחקר השימושי בתחומי המדעים המדויקים.

יש לעניין הזה גם היבט מוסרי: דעת שנוצרה במרחב חברתי-לאומי שמאפשר את היווצרותה - מן הצדק שתשוב אליו, למשל בדרך של העמקת הידע של הציבור. מוסר אינו ניתן לחלוקה. אנשי אקדמיה רבים מביעים מדי פעם עמדות בשאלות מוסר - למשל בנוגע לזכויות האדם. זו זכותם וחובתם. אלא שהשמירה על זכויות האדם מחייבת גם אותם, ובמקרה הזה - לרתום את הדעת שהם יוצרים ולהעמידה לצורכי החברה גם בדרכים פחות אקסקלוסיביות, למשל באמצעות כלי התקשורת.

מערכי המודיעין פועלים ליצירת הדעת המודיעינית על פי דירקטיבה (צ"ח) של מקבלי ההחלטות, והם גם משתתפים בעיצובה

יש מעט מדי אנשי אקדמיה שנוהגים כך, למשל בדרך של ייעוץ למערכת החינוך ושל כתיבת ספרי לימוד והופכים אגב כך את מימושם האישי והמקצועי לרלוונטי הרבה יותר מאשר רק בדרך של פרסום מאמר או ספר מדעי. זה לא פוגע בזכות או ביכולת ליצור דעת, וזה אף מפצה על ההצטברות הדוממת של המחקרים בכתבי העת ועל מדפי הספרים אשר רבים מהם איש כמעט אינו פוקד. זה בכל מקרה מוציא את הדעת ואת משרתיה מעמדת הייחוד הטהור.¹² אשר להנחה השלישית - ההגדרה מהו "מדע" ומהו "עיסוק מדעי" נתונה למחלוקת בת דורות, שבמהלכם הורחבו ההגדרות האלה שוב ושוב כדי להכיל תחומי דעת ודיסציפלינות שהיו פחות ופחות מחויבים לניסוי ולמדדה. כך נוספו להגדרה, בהדרגה, גם התחומים הרחבים של מדעי החברה והרוח. גם ההגדרה מהי פעילות מדעית נטתה להתרחב עד כדי הכרה במכנה המשותף הרחב ביותר של חתירה ליצירת ידע משמעותי חדש.

מערכי המודיעין פועלים ליצירת הדעת המודיעינית על פי דירקטיבה (צ"ח) של מקבלי ההחלטות, והם גם משתתפים בעיצובה (הם יכולים, וגם מצפים מהם, להגיד למקבלי ההחלטות מה חשוב בעיניהם וגם לזיום את המחקר בנושאים האלה). מקבלי

שער גיליון מבט מל"מ מספר 60 | מקור חשוב
להכרת עולמם של אנשי המודיעין הוא ביטאון
"המרכז למורשת המודיעין" בישראל - מבט מל"מ.
דף התוכן של גיליון 60 (יוני 2011), למשל, משקף
סדר יום טיפוסי ומדגם מייצג של תחומי העניין בשיח
של המזרחנות המודיעינית

השיח הם חושפים את הנחות היסוד שלהם בנוגע לעצמם, לייעודם
וליחסיהם עם העולם הסובב אותם.

מקור חשוב להכרת עולמם של אנשי המודיעין הוא ביטאון "המרכז
למורשת המודיעין" בישראל - מבט מל"מ.¹³ דף התוכן של גיליון
60 (יוני 2011), למשל, משקף סדר יום טיפוסי ומדגם מייצג של
תחומי העניין בשיח של המזרחנות המודיעינית: ריאיון עם מי שהיה
ראש המטה לביטחון לאומי, ובו הוא עוסק בהתאמת הייעוד של
המודיעין לשיוניים המתחוללים בסביבה האסטרטגית של ישראל;
מאמר אחר בוחן מחדש הפתעות אסטרטגיות קלסיות (מבצע
ברבורסה, המתקפה על פרל הרבור) ואת מקומו של המודיעין בהן;
מאמר שלישי עורך בירור מעמיק על עבודת המודיעין שדרישותיה
הן פרדוקסליות לאתוס הצבאי-מבצעי, כמו למשל, המפגש הבלתי
אפשרי שבין החשיבה החופשית וחופש הביטוי הנדרשים ליצירת
דעת לבין תביעות ההיררכיה והמשמעת בעבודה בממסד. מאמרו
של פרופסור אייל זיסר מאוניברסיטת תל-אביב על המשבר בסוריה
מדגים חריגה (קיימת אך לא שכיחה) ממגדל השן של יצירת הדעת
הטהורה כדי להביאה למחוזות שמעבר לכתב העת האקדמי
היוקרתי בחו"ל ונכונות לשיתוף פעולה עם המקבילים בממסד. זו
עוד עדות מייצגת לאיקת הגומלין הבינ-תרבותית הקיימת בעולם

האידיאולוגיות והמוסריות על תכולת תפקידו של איש האקדמיה,
אבל יש גם לשים את הדגש על היות החציצה בלתי אפשרית וחסרת
היגיון. בלתי אפשרית משום שחלקים בשתי התרבויות המזרחניות
הישראליות מותכים זה בזה. ראשית, חלק מהמזרחנים נעים במהלך
חייהם המקצועיים בין שתי התרבויות, לעיתים הלך ושוב (בודדים
אף חיים את חייהם המקצועיים בשתייהן גם יחד); שנית, תרבות
אחת - האקדמית - אחראית, כאמור, על עיצוב בניה של האחרת
(הממסדית): היא מכשירה אותם, מחנכת אותם ומקנה להם את
הכלים; שלישית, בני שתי התרבויות נפגשים לא מעט במגוון של
מפגשים כדי להתייעץ, לחלוק ביניהם את ניסיונם, את ממצאיהם
המחקריים ואת חוויותיהם.

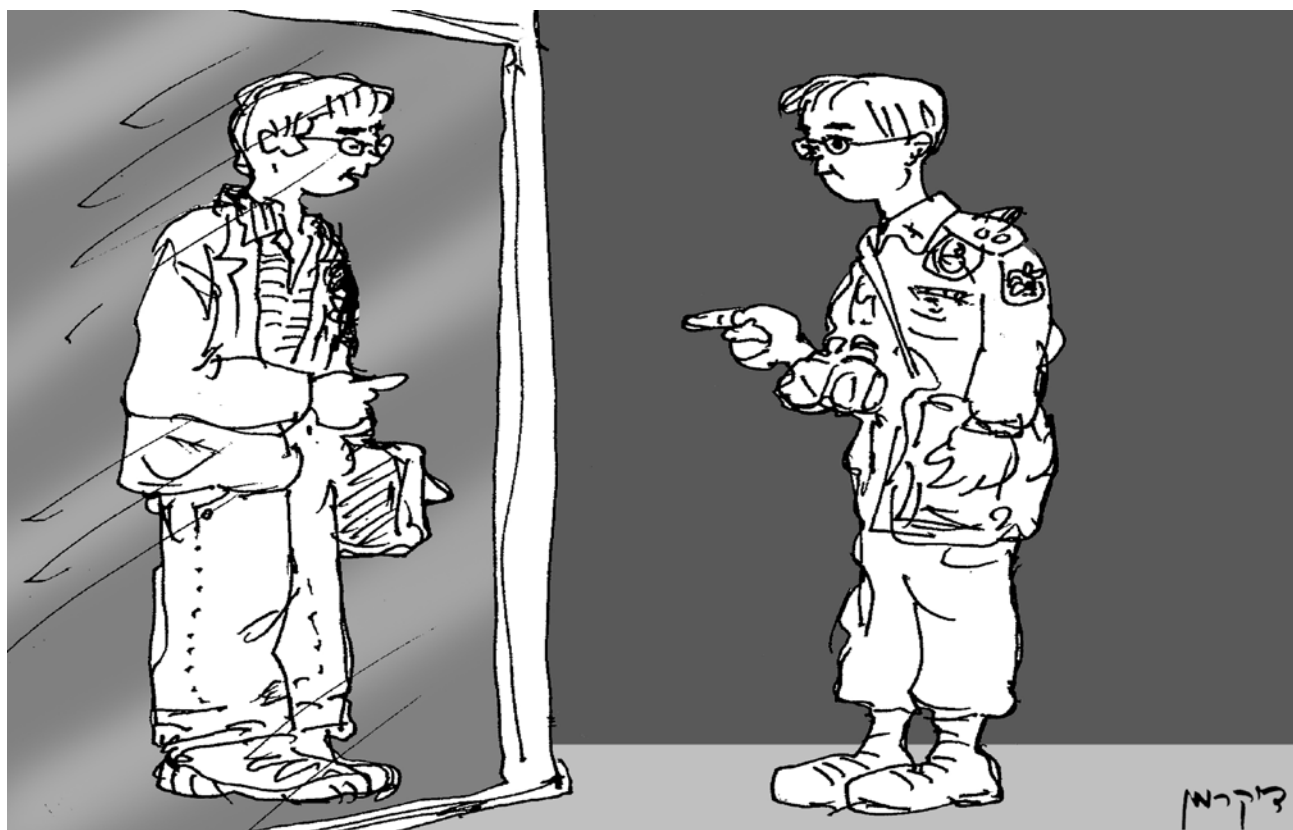
אין כאן טענה כי ההתכה בין התרבויות ממוזגת בין מוקדי עיסוק;
יש כאן טענה שאין בכך כל סכנה לפגיעה בטוהר הייחוד המקצועי;
נהפוך הוא, יחסי הגומלין המתקיימים במפגשים האלה מאפשרים
לכל אחת מתרבויות המזרחנות להשלים חלקים חסרים בפאזל
דומה: שתיהן לומדות זו מזו; שתיהן נהיות יותר רלוונטיות בעיני
עצמן.

בטענת החציצה גם אין היגיון. לחוסר ההיגיון הזה קל לחמוק
מהתודעה כאשר טוענים לחציצה במסגרת דיסציפלינה כמו
היסטוריה של המזרח התיכון, אך איך נראית הטענה לחציצה
כאשר מיישמים אותה על עולם הרפואה למשל? היש מי שיעלה
בדעתו להקים "גבולות חוצצים" בין החוקרים והמרצים לרפואה
באוניברסיטת בן-גוריון לבין רופאים ומתמחים בבית החולים
סורוקה? האם יש מי שמעלה בדעתו להעביר מן העולם את המוסד
(ואת המושג) של "בית חולים אוניברסיטאי"? (על פי אותו ההיגיון
ממש צריכות הפקולטות הרלוונטיות באוניברסיטאות לשמש
אכסניה לחינוכם ולהשכלתם של צוערים ושל מפקדים מקהילת
המודיעין ומערכות הביטחון האחרות בישראל. המציאות היא
שבחלק מהאוניברסיטאות מתנכרים להם משיקולים כביכול
מוסריים).

הנחות יסוד אצל אנשי מודיעין הנובעות (בעיקר) מראיית ה"אני" שלהם

"התנגשות המזרחניות" היא לא התנגשות בין שני כוחות הנעים
זה כנגד זה. בניה של התרבות המודיעינית כמעט שאינם נענים
לאתגר שמציבים בפניהם מקביליהם באקדמיה כדי להפוך את
המונולוג שלהם לדיאלוג. האקדמיה והיחסים עימה גם אינם
מדברנים את מערכי המודיעין לקיים שיח פנימי דומה. יתר על כן,
למרות המודעות למאמרים פוגעניים של חלק מאנשי האקדמיה,
במעט שמעריכי המודיעין מקדישים לדיון ביחסים בין התרבויות,
הם מבטאים בעיקר את הצורך בחיבור קונסטרוקטיבי שישרת את
היעד הלאומי. בגישה הזאת יש מידה של התעלמות, שיקוף של
"אינטליגנציות", שאם היא לא מניעה להתנגשות של ממש, היא
מלמדת על ריחוק.

עם זאת, גם בקרב בני התרבות המודיעינית מתנהל שיח ער
ואמוציונלי הממוקד בכמה סוגיות המעניינות אותם במיוחד. אגב

המזרחנות הישראלית.

מדורים רבים בביטאון עוסקים באופן חזותי ומילולי בהיסטוריה של סוכנויות המודיעין השונות דרך דמויות ופרשיות הנותנות פנים ושמות לדמותם המטושטשת, העלומה, של סוכני המידע וההערכה - אנשים שכמעט לא עשו דבר אחר בחייהם הבוגרים. שפע של תגובות, של ויכוחים ושל דיונים רויי אמוציות, הצפת משקעי עבר לצד תיעוד חוויות, רגעי נוסטלגיה, גבורה ו"גאוות יחידה" - כל אלה נותנים תמונה נאמנה על הרוח הסוערת השורה בשיח הזה. סדר היום בשיח המודיעיני חושף הנחות יסוד בנוגע לדימוי העצמי של אנשי המודיעין (כאן מובאות ונידונות רק אלה שיש להן זיקה להתנגשות המזרחניות). חלק מההנחות נלמד גם ממה שאין בסדר היום הזה:

1. הייעוד הוא מושא לפולחן, דרך ואף מפעל חיים.
2. אי-עמידה בציפיות הגלומות בייעוד ובעיקר כישלון במניעת הפתעה אסטרטגית הם בלתי נסבלים (עד כדי טראומה לחיים).
3. התוצר המודיעיני, ובעיקר הערכת המודיעין, הוא פרי של מחקר. התוצר הוא מימוש הייעוד (אין לו מהות יסודית אחרת, משלן).
4. עבודת המודיעין משלבת ייחוד מקצועי אליטיסטי עם רלוונטיות מרבית הנגזרים מצורכי העם והמדינה. למזרחנות האקדמית (ולאקדמיה בכלל) יש אומנם מה לתרום למודיעין,

אך התרומה מוגבלת ובהתאם לכך גם הרלוונטיות שלה.

5. חסר מחקר בסיסי בעבודת המודיעין. זה שב ומתברר באופן שיטתי - בעיקר בעקבות הפתעה או כישלון. לא ברור בדיוק מה זה "מחקר בסיסי", אבל לא נורא [כלומר, אפשר להסתדר גם בלי מחקר כזה - א"פ]. ממילא היום-יומי אינו מותיר זמן ומשאבים לכך. הדברים החשובים באמת מצויים בחומרים החסויים, והדבר הדחוף ביותר הוא למנוע הפתעות מצביות¹⁴ או ליצור מודיעין למבצעים.

הדיון בייעודם של חוקרי המודיעין אינו דומה לדיון בייעודם של אנשי האקדמיה. לשאלת ייעודם של אנשי המודיעין יש תשובה ברורה ומקובלת, שאותה יידעו לשנן מרגע שייכנסו לעולם הזה: קיום המסד המודיעיני לקבלת החלטות צבאיות ומדיניות ומתן התרעה לאיומים ולהזדמנויות מדיניות.¹⁵ שאלת הרלוונטיות קשורה הדוקות לייעוד שנגזר מהביטחון - קיום החזון הציוני - ולכן היא כמעט שאינה נשאלת. השאלות המוסריות אינן נוגעות במישורין לחברה או לציבור אלא סובבות סביב תפקודם של החוקרים ושל המערכות שבהן הם מתפקדים. כל זאת משום שהתוצר של עבודתם נועד לשרת אך ורק את תהליכי קבלת ההחלטות המדיניות - ביטחוניות בישראל הנלחמת עדיין על קיומה. דרך אגב, היעד הוא לא רק עצם קיומה של ישראל אלא קיומה באופן שיאפשר לה להיות ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות בתחום של יצירת הדעת האקדמית.

מוסיפים לתחושת הרלוונטיות בקרב אנשי האקדמיה (ליתר דיוק, לאלה מהם שמעוניינים בה), אבל תוקפה מותנה במידת האינטנסיביות של ההשתתפות.

כל זה כמעט שלא נידון בשיח של קהילת המודיעין, ובוודאי לא נחשב לסוגיה מסעירה. גם הם למעשה מציבים את הבידול הקיים בראייתם במצג היררכי הנשען בעיקרו על הייעוד הלאומי האולטימטיבי, על הרלוונטיות היחסית הגבוהה ועל האליטיזם האישי-מקצועי.

בעיני אנשי המודיעין - ובמיוחד בעיניהם של מנתחי המידע ושל המעריכים שבהם - התהליך שהם שותפים לו הוא מחקר. אחרי הכול, התהליך הזה כולל ממד אמפירי, העלאת השערות, הפעלת שיקולי דעת, שימוש בכלים מדעיים שנלמדו ואומצו מהאקדמיה, ומכל זה גם נוצר ידע משמעותי חדש. למרות זאת, הם לא שואלים את עצמם מהי המהות היסודית של תוצרי המחקר שלהם ומהי זיקתם לדעת האקדמית; האם תהליכי העיבוד, החשיבה, הניתוח והסקת המסקנות על אודות המציאות - במיוחד ברמות הגבוהות

בעיני אנשי המודיעין התהליך שהם שותפים לו הוא מחקר. התהליך הזה כולל ממד אמפירי, העלאת השערות ושימוש בכלים מדעיים

המערבות היבטים מדיניים, אידיאולוגיים וחברתיים-כלכליים - יוצרים ידע בעל משמעות על המזרח התיכון? האם הדעת הנוצרת היא דעת מדעית או אולי היא לא יותר מאשר ממד אינטלקטואלי בתהליך מבצעי? התשובות לשתי השאלות הן חיוביות, ואין סתירה ביניהן, כלומר, דעת מודיעינית היא דעת מדעית הנוצרת אגב תהליך שנועד ביסודו לשרת מטרות שאינן מדעיות טהורות. למרות זאת, נראה כי בני תרבות המודיעין (וגם מקביליהם באקדמיה) נוטים לראות את תוצר עמלם המחקרי בעיקר דרך הפריזמה המבצעית, זו מוכוונת המשימה על פי הייעוד הלאומי. התפיסה הרווחת היא - ויבחן כל קורא את עמדתו - שהתוצר והייעוד במקרה הזה מותכים זה בזה כך שלמעשה, לכאורה, לתוצר של מחקר מודיעיני אין מהות יסודית משל עצמו.

התפיסה הזאת של התוצר מסבירה את חוסר העניין אצל מעריכי מודיעין בשאלת הזיקה שלו למדע ולאקדמיה. אלא שהזיקה הזאת קיימת, כמו שהתוצר פשוט קיים. מה היה קורה אילו היו בני שתי התרבויות מכירים בכך שלתוצר המחקרי המודיעיני יש ערך מדעי? אפשר לחשוב על לפחות שלוש השלכות משמעותיות:

1. שינוי של ממש בראיית האחר ואולי גם ביחסים המקצועיים.
2. העלאת רמת המחקר.
3. השפעה על עומק המחקר המודיעיני. אם המעריכים והמנתחים

כל זה אינו מובן מאליו. הגדרת הייעוד בממד הרחב (מעבר לייעוד הבסיסי שבלעדיו אין סיבה לקיום המודיעין או המחקר העיוני) ובעיקר הגדרה של מידת הרלוונטיות היחסית הכרוכה בו אינן קשיחות או מובנות בשתי התרבויות המזרחניות כי אם תלויות בקשר. כך, למשל, ניתן להניח כי עד לא מזמן התקיימו שתי התרבויות המזרחניות בבריטניה בהקשרים הפוכים לגמרי מאשר אלה בישראל, ולכן גם מידת הרלוונטיות היחסית שלהן הייתה שונה. לא היינו מתפללים לו סקר דעת קהל שנערך באחת ממדינות אירופה בשנת 2000 היה קובע שוועידה מדעית על מלחמות המוסלמים בצלבנים היא חשובה ורלוונטית יותר לטעמו התרבותי המעודן של האזרח מאשר עיון בהערכת המצב השנתית של המודיעין המסכל על סיכוני הטרור באדמת המולדת. ב-11 בספטמבר 2001 התהפכו היוצרות, וסדר העדיפויות נהיה דומה יותר לזה שבישראל. נראה שבזמן הקרוב לא צפויים בישראל שינויים דרמטיים במפת הייעוד והרלוונטיות היחסית של שתי קהילות המזרחנות, ולו רק מהסיבה שלא נראה באופק כל מפנה היסטורי שיהפוך את סביבתה של ישראל לגן עדן של יציבות ושל שלום. שינויים פחות דרמטיים בסדרי העדיפויות מתרחשים למעשה באופן תדיר, אך הם פנימיים, שגרתיים, תוצאה של התאמות שעורכים בשתי התרבויות למציאות המתפתחת במזרח התיכון: המודיעין משנה תחומי מיקוד; החוקרים באקדמיה משנים לעיתים תחומי עניין. שינוי של סדר עדיפויות פנימי ושינוי במעמדן היחסי של סוכנויות מודיעין או בחשיבות של תחומי מחקר באקדמיה מעוררים, כצפוי, תסכולים, חששות ומאבקים על משאבים. זה טבעי ואנושי. זה חלק ממחירי של כל שינוי.

במצב העניינים הזה אין זה מפליא שהתרבות המזרחנית המודיעינית הישראלית נהיית יותר "אינטליצנטרית" (כך גם במקומות שבהם היא שבה למרכז הבמה הציבורית, כמו באירופה ובארה"ב, והרי אין כמו חיסול בן לאדן כדי לשרת את המגמות האלה). "אנחנו לא אקדמיה" חוזרים וטוענים אנשי מודיעין ומבטאים צרור הנחות היוצרות קו של בידול מקצועי ותרבותי ועורכות רציונליזציה זו לזו: למשל, ההנחה המסורתית שלפיה מה שנעשה באקדמיה לא תמיד יש טעם שייעשה גם במודיעין או ההנחה הקבועה בדבר חוסר היכולת להקצות משאבים למחקר בסיסי של "תהליכי מעמקים". אפשר לצפות כי על הפערים האלה יגשר מאמץ לשיתוף פעולה קונסטרוקטיבי, אלא שלכך מפריעות הנחות נוספות, ובהן זו שלפיה תרומת האקדמיה היא מוגבלת, שקשה לסנכרן אותה לצורכי המודיעין, ואם יש תחומי מחקר מתאימים, לא תמיד אפשר להפגיש את החוקרים עם המודיעין. לזה נוסף היעדר הסתייעות שיטתית מערכתי בתוצרי מחקר אקדמיים, ההנחות בדבר כוח הסחף של ההתפתחויות השוטפות ושל הצרכים המיידיים וכן הלאה הנחות תומכות בידול וחציצה כתמונת ראי של מגמת החציצה אצל מזרחני האקדמיה, כפי שהוצגה לעיל.

אכן, יש מפגשים לא מעטים בין בני שתי התרבויות, אבל צרור ההנחות הזה נוכח בהם וגורם לאי-סדירות של אותם המפגשים, להיעדר שיטה ולקושי למצות את התועלת ההדדית. המפגשים

במודיעין יכירו בכך שתוך כדי פעולתם למימוש ייעודם הם למעשה יוצרים תוצר מדעי, אולי הדבר יוביל סוף-סוף לאחד התיקונים היסודיים הנדרשים: הכללת מרכיב משמעותי של מחקר בסיסי.

שאלה חשובה בהקשר הזה היא לשם מה? מה תפקידו של המחקר הבסיסי, שבשונה מחקר האירועים השוטפים ("מצביים"), עוסק בתהליכים (שמכונים גם "תהליכי מעמקים")? אלה תהליכים שיש לאתרם, לתת בהם סימנים, לעקוב אחריהם ולהבין את משמעויותיהם ואת השלכותיהם. זה סוג של מחקר המצריך שימוש במיומנויות אקדמיות מובהקות: הכרת שפות, הכרת התרבות והכרת דיסציפלינות שונות ממדעי החברה (כולל כלכלה) וממדעי הרוח.

תפקידו של המחקר הבסיסי הוא לא רק ליצור עוד ידע, אלא בעיקר ליצור את ההבנה שבאמצעותה הופך קובץ מאורעות מצביים בעלי חשיבות מודיעינית, שנראה לכאורה אקראי וחסר פשר, למארג רציונלי המובנה לתודעתו של החוקר כמפת מציאות מובנת שאפשר להשתמש בה. מחקר מהסוג הזה רלוונטי במיוחד ליכולת להבין את הכוחות הפועלים בעיצוב המציאות המדינית, הרעיונית, החברתית – כלכלית והביטחונית. לעולם לא ניתן להבין את המזרח התיכון ללא הבנה עמוקה של הכוחות החברתיים הדומיננטיים (ובעיקר של

המתח הפנימי בכל אחת מתרבויות המזרחנות בישראל ובין לבין עצמן עולה ומתבלט משום תחושה של פגיעות, של איום על האגו, של חשש מרלוונטיות נמוכה

המעמד הבינוני שמחולל את כל המהפכות במזרח התיכון המודרני) ושל הכוחות הרעיוניים (אסלאם, חילוניות, ליברליזם, שמאל) הנאבקים על דמותו התרבותית.

מודיעין שמנהל מחקר מצבי ומחקר בסיסי משולב באמצעות חוקרים מיומנים, כלים ראויים, על בסיס מידע מתאים לא יכול למנוע לגמרי הפתעה אסטרטגית, אבל יכול אולי לרדד במידה רבה את עומקה כהפתעה בסיסית ("כשזה קרה, כל עולמנו התהפך עלינו") ולהפוך אותה קרובה יותר להפתעה מצבית ("מה שלא ידענו הוא רק אם זה יקרה או לא").

ניתוח ותובנות

המפגש הזה, לעיתים התנגשות, הוא בין שתי מערכות אליטיסטיות העוסקות באותו עולם תוכן – המזרח התיכון – למען מטרות שונות, ואשר מעדיפות להדגיש את המבדיל יותר מאשר את המשותף ואת המאחד ביניהן. מהאחת משוגרות מפעם לפעם התקפות וביקורת; האחרת מתעלמת. כל אחת מסתכלת על ראותה מעמדה מתנשאת: האחת רואה בעבודתה של האחרת פרויקט חשוב אך לוקה בעשייה

רדודה ובתפיסות מיושנות; האחרת מכבדת את עבודתה של הראשונה ורואה בה חלק מפרויקט אוניברסלי מכווץ, אך בעל רלוונטיות מעטה בנוגע לחיים האמיתיים (ישראל בסביבתה). שתייהן חושפות ראייה סטריאוטיפית מבלבלת: "אנחנו לא אקדמיה", יישמע מצד אחד; "אלה מזרחנים מטעם", יישמע מהעבר האחר.

המפגש הלא סימטרי הזה (ביקורת על הממסד באקדמיה מול היעדר ביקורת של מזרחני המודיעין על האקדמיה) הוא בדרך כלל סמוי או נעלם. הוא מתעורר לחיים כאשר שתי הקהילות האלה נדרשות לתת דין וחשבון על יכולתן לממש את ייעודן: להתבונן כראוי, להבין נכונה, לצפות להתרועע ואחר כך גם להסביר את מה שמתרחש במזרח התיכון, וזה קורה כאשר "הלוחות הטקטוניים" בו זמנים ואף מתנגשים (וב-2012 זו כבר לא מליצה).

המתח הפנימי בכל אחת מתרבויות המזרחנות בישראל ובין לבין עצמן עולה ומתבלט משום תחושה של פגיעות, של איום על האגו, של חשש מרלוונטיות נמוכה. למתח הזה יש גם ממד חיובי, שכן אגב כך שבות ומתבררות שאלות נכונות בנוגע לייעוד, לשיטות המחקר, לקונספציות ולתפיסות העולם. ההתנגשות בין תרבויות המזרחנות, שהמתח הזה מוביל אליה, נובעת קודם כל מכך שכל זה מתייחס לעולם תוכן משותף. לולא כן היינו דנים כאן במתחים פנימיים בלבד.

כל זה לא אומר שההנחות הסימטריות בטלות או שאין להן כל השפעה: שתי התרבויות מכירות בשוני ובייחוד המקצועי; אין עוינות של ממש ביניהן, ויש שיתופי פעולה (הכשרה, מפגשים שונים, פעולה משותפת); קיימת אחדות הגורל (החווייה הישראלית המשותפת) היוצרת מרחב של אינטרס משותף; לאנשי המודיעין חשוב, כמו לכל אזרח ישראלי, שהמחקר האקדמי וההשכלה הגבוהה בכלל ישגשו ויתפתחו; לאקדמיה חשוב שהמודיעין יצליח לגמרי בתפקידו, וזו גם העילה העיקרית לשיתוף הפעולה עימו. התרבויות האלה מנהלות אפוא גם דיאלוג. הבעיה היא שהוא נתון יתר על המידה להשראתם של ההנחות המוטעות ושל מרכיבי התנגשות.

אז מה עושים בכל התובנות האלה? אפשר להסיק כמה מסקנות מתבקשות: הראשונה, הבה נעמיק בהבנת ההנחות המוטעות, נצמיח מכך את ההבנות ה"נכונות" ונטמיע אותן; קרי, נפתח מערך תפיסות חדש ומועיל יותר. זה יסייע לשינוי האווירה, לשיתוף הפעולה ולהפקת היתרונות שכל אחת מהקהילות יכולה להפיק ממפגש "בריא" יותר עם רעותה. בתוך עמנו אנו יושבים, ולכן אנחנו יודעים כי זה לא יקרה רק משום שמישהו מעז להעמיד מראה בפני איש האקדמיה או איש המודיעין וגורם להם לבחון מחדש את הנחות היסוד שלהם. באידיאולוגיות ובתפיסות עולם עסקינן, ולכן ישאל הקורא בציניות (ובצדק): "מהן ההנחות הנכונות?" כיוון שכך, איש אינו ממהר להמיר את תפיסותיו, גם כשהן מופרכות. ממילא הדבר כרוך בספקות, בכאבים ובחשבון נפש לא פשוט.

מסקנה שנייה שאפשר להסיק היא זו: מתבקש שיועילו שתי הקהילות לשותף פעולה למען האינטרס הלאומי הכללי, זה הביטחוני-קיומי וזה התרבותי-מדעי, ויקימו את המכון הדר-תכליתי לחקר החברה, הכלכלה והמחשבה במזרח התיכון. עבודת

הערות

1. ואכן באופן טבעי אנו שבים לעסוק בשאלות האלה בעקבות המהפכה המתפתחת במרחב הערבי בעצם ימים אלה. על הקושי לחזות מהפכות ועל תפקידה של האקדמיה בעניין הזה ראו: אלי פודה, "מדוע לא חזינו את המהפכה", **הארץ**, 25 בפברואר 2011. על מודיעין ועל מהפכות ראו: אורי בר-יוסף, "כישלון אמריקאי והצלחה ישראלית - הערכת המודיעין בארה"ב ובשראל ערב מהפכת חומיני באיראן", עמ' 32-35; אודי גולן, "המודיעין וציבות משטרים", עמ' 36-39; שניהם ב**מבט מ"מ**, 59, אפריל 2011 באתר www.intelligence.org.il/bulletin/mlm_59.pdf
2. ראו את דבריו של גרשוני: www.youtube.com/watch?v=WhlfDggG9kI
3. ראו את דבריו של פודה: www.youtube.com/watch?v=cNllMQWYC-k
4. ראו את דברי זאבי: www.youtube.com/watch?v=ZGikTZmjMXy
5. חגי רם ויוסף מיטל, "לא כל המזרחנים גזענים", **הארץ**, 2 במרץ 2011
6. שם
7. אהוד טולדנו, "כיצד להבין, ולא פחות כיצד לא להבין, את הערבים והמוסלמים לאורך ההיסטוריה ובימינו", דברים שנכתבו למדור "במה פתוחה" באתר אילמ"א (האגודה הישראלית ללימודי המזרח התיכון והאסלאם) ב-19 באוקטובר 2007, www.meisai.org.il/content/view/60
8. שלמה זנד וישראל גרשוני, "אוריינטליזם: על כוחו של הידע ועל הידע של הכוח", **הארץ**, 25 בספטמבר 2003
9. ראו את תגובתו של ארנון סופר למאמרם של רם ומיטל ב**הארץ**, 6 במרץ 2011
10. לעיתים עובר אותו קוגל גם בתוך הקהילה האקדמית עצמה - בין העוסקים בהיסטוריה ובהיבטים שונים של התרבות לבין עמיתיהם העוסקים בחקר המציאות בהתהוותה (אקטואליה).
11. במיוחד נכון הדבר בנוגע לאקדמיה בישראל. פרופסורים בכירים בעבר ובהווה הכירו בקשר המיוחד הקיים בישראל בין המחקר העיוני למעורבות הרגשית ולצורך לתרום לצורכי המדינה. על כך ועל הקונפליקטים המובנים שביסוד הסיטואציה המיוחדת הזאת ראו: אהוד טולדנו, "לימודי המזה"ת בישראל בימינו", דברים בכנס אילמ"א במאי 2007, www.meisai.org.il/content/view/55 ראו גם: אלי פודה, "להכשיר יותר מזרחנים [לצרכים לאומיים - א"פ]", **הארץ**, 1 בנובמבר 2006.
12. המקרה הגרוע הוא זה שבו הופעתו של איש אקדמיה בציבור הרחב (למשל בפריים טיים) אומנם מממשת את הייעוד הטמון בכך, אך עושה לו שירות רע, בעיקר כאשר איש האקדמיה אינו תורם בדבריו כל ערך מוסף לציבור. כל אחד מאיתנו נתקל מדי פעם בציפייה הזאת אצל קהל ההדיוטות ובביקורת הנלווית אליה. יש כמובן דוגמאות טובות יותר למילוי תפקיד המומחה מהאקדמיה שמתוך ידע לציבור. שניים שבוולטים בעניין הזה הם ברנרד לואיס ועמנואל סיון. במבואות לספריהם בעברית נזכרות מדי פעם מטרות חברתיות כמו "לודע את הקורא העברי אל התרבות הפוליטית הערבית בת-ימינו" (סיון), **מיתוסים פוליטיים ערביים**, עם עובד, 1988, עמ' 9, או לתרום ל"שיפור ההבנה" בין הגלויות בישראל (לואיס), **היהודים בעולם האסלאם**, מרכז שור, 1996, עמ' 10. דוגמה לתרומה להבנת המהפכה המתחוללת במרחב הערבי ממש בימים אלה ראו את מאמרו של חגי ארליך, "מרד הנעורים במזרח התיכון - לקחי היסטוריה?", **מבט מ"מ**, 59 (אפריל 2011) עמ' 8-9, www.intelligence.org.il/bulletin/mlm_59.pdf. דוגמה אחרת, מארה"ב, שם התפוצה נפוצה יותר: Francis Fukuyama, "Political Order in Egypt", the American Interest, May-June, 2011, www.the-american-interest.com/article.cfm?piece=953
13. שמו מבטא את ראשי התיבות של שם המרכז וגם מושג מפתח בעבודה המודיעינית - איסוף או הכנת "מודיעין למבצע". ראו באתר: www.intelligence.org.il/bulletin/bulletin.htm
14. צבי לניר הבחין בין הפתעה "מצבית" ("הפתעה") לבין הפתעה "בסיסית" ("תדהמה"). להרחבה ראו: צבי לניר, **ההפתעה הבסיסית - מודיעין במשבר**, הקיבוץ המאוחד, 1983
15. על ייעודם של חוקרי המודיעין ראו בהרחבה: שמואל אבן ועמוס גרנית, **קהילת המודיעין הישראלית - לאן**, המכון למחקרי ביטחון לאומי באוניברסיטת תל-אביב, 2009, עמ' 15-21
16. סיכום הביקורת ודיון מצויים אצל מאיר ליטבק והיושע טייטלבוים, "אדוארד סעיד ו'אוריינטליזם': מספר הערות מתודולוגיות", **המזרח החדש**, מ"ה (תשס"ה), עמ' 21-5

המכון תשלב בין מחקר שימושי בסיסי שיתמוך בביטחון הלאומי לבין מחקר עיוני שיקדם את המחקר האקדמי על בסיס אותם המשאבים. גם הטענות החשובות הנשמעות באקדמיה בנוגע לגישות מיושנות בקרב המזרחנים במסד יכולות למצוא את פתרונן באמצעות מוסד דו-תכליתי שכזה. זה המקום שבו גישות מחקר חדשניות ועדכניות יוכלו לחלחל מהאקדמיה, לעצב גם את העשייה הממסדית ולהשפיע לחיוב על הבנת האזור ועל קבלת ההחלטות בנוגע אליו.

זה לא יקרה. מכון כזה לא יקום שכן להנחות הקיימות, המורששות, יש די כוח לסכל את הרעיון הזה. הטענה העיקרית תהיה כי זה ניסיון בלתי אפשרי, אפילו סהרורי, ליישב בין הפכים, בעיקר בין חופש מחקר להיררכיה. חשיבה כזאת היא מיושנת, היות שבדור הנוכחי, כפי שהוסבר לעיל, ההיררכיה כבר איבדה את כוחה בעניין הזה. כך אפוא הרעיון הוא לכאורה בר ביצוע, ויכולה להיות לו תרומה חסרת תקדים הן להערכת המודיעין בישראל והן למחקר העיוני-מדעי שיעשו אותם החוקרים. אלא שיש משהו אחר שמעיב על הרעיון הזה, והוא הניסיון האמריקני. מכוני המחקר החיצוניים, הפעילים בסביבת הממשל ומייעצים לו, אינם פועלים בדיוק על פי המודל המוצע כאן, אבל המכנה המשותף עימו הוא הזמן והמשאבים שיש למכונים האלה לשם עריכת מחקר בסיסי. הבעיה היא שלמרות רמת המחקר והדרג הבכיר של החוקרים (חלקם היו או יהיו אנשי ממשל), מתברר שהם לא ערובה לקבלת החלטות טובה יותר. למרות חשיבותם וההסתייעות בהם, המדיניות האמריקנית חווה כישלונות רצופים והפתעות בשל החלטות המשקפות באורח חוזר ונשנה חוסר הבנה בסיסי ואף בורות בעניינים אזוריים - בוודאי בענייני המזרח התיכון.

ולבסוף, שתי הקהילות המזרחניות המוצגות כאן מגבשות את הסובייקט התרבותי - ה"אני" - שלהן במידה רבה גם על יסוד המפגש ביניהן. במפגש כזה ה"אני" - האינדיווידואלי והקולקטיבי - מתגבש באורח טבעי גם על יסוד הנגדה ביחס לאחר. עיון מדוקדק במאפייני המפגש כפי שתוארו כאן מעלה מסקנה מפתיעה: זה כמה עשורים שקהילת המזרחנות הישראלית מעצבת אתוס הדוחה גישות אוריינטליסטיות מתנשאות, מהותניות, מאובנות, היוצרות את הידע מתוך זיקה למקורות כוח, והוא מקדם גישות נטולות דעות קדומות, הרואות באחר במזרח התיכון יישות רבגונית שפועלת לפי שיקולים רציונליים, מגיבה לשינויים בסביבתה, שאין לה תכונות קבועות וסטריאוטיפ ולא קיבעונות הקשורים לטקסטים קדמונים.

אלא שקהילת המזרחנות לא נפרדה מהגישות ה"אוריינטליסטיות" בכל הנוגע לראיית האחר ש...בתוכה. ניתוח המפגש הפנימי (ההתנגשות, אם תרצו) בקהילת המזרחנות הישראלית מראה כי זרעי הגישות האלה עוד נותרו בה: ראייה סטריאוטיפית, הגישה שלפיה האחר הוא הניגוד הגמור, יישות אחידה, ומכאן מתן הדגש לשלילי שבאופיו וההסתכלות עליו מעמדת התנשאות. מעניין שאחת הביקורות כלפי אדוארד סעיד היא שהוא היה נגוע באותן השקפות שהוא ביקר.¹⁶